

Paul Beers

Vertalen uit behoefte aan zingeving

Paul Beers in gesprek met Hans van Pinxteren

Paul Beers (1935) is zo'n vijftig jaar actief als literair vertaler. In deze periode kwam een omvangrijk vertaaloeuvre tot stand: hij vertaalde, uit het Frans en vooral uit het Duits, werk van onder meer Jean-Paul Sartre, Karl Jaspers, de familie Mann. Maar bovenal is hij bekend als oeuvre-vertaler: de oeuvres van Witold Gombrowicz, Ingeborg Bachmann en Robert Menasse. Daarnaast reviseerde hij werk van Nietzsche en redigeerde vertalingen van Sigmund Freud, Safranski's Schiller, Romantiek en de monumentale Goethe-biografie. In 2014 ontving hij de Letterenfonds Vertaalprijs. In het juryrapport wordt hij geroemd om zijn trouw: trouw aan zijn auteurs, trouw aan hun oeuvre, trouw aan de tekst en trouw aan het vak van vertaler. Vijftig jaar lang is hij onvermoeid strijdbaar gebleven, zich inzetten om de positie van de vertaler te verbeteren, tegenover de uitgevers en tegenover de recensenten die bij het bespreken van een vertaling de naam van de vertaler onvermeld laten.

Vertalen uit behoefte aan zingeving

Paul Beers in gesprek met Hans van Pinxteren

In 1964 kreeg je voor het eerst brede aandacht in de literaire wereld. Je stuurde toen aan verschillende literaire tijdschriften een stuk waarin je het bedroevende peil van vertalingen van gerenommeerde vertalers als C.N. Lijsen en Evert Straat aan de kaak stelt. Wat schokte je zo dat je er een uitgebreid artikel over schreef?

Ik was eerder al geschokt door vertalingen van kleinere werken van Sartre en Jaspers. Ook was ik gestruikeld over Straats slordige vertaling van Wilsons *The Outsider*. En ik was juist bezig Camus' *Mythe van Sisyphus* te lezen in de vertaling van Lijsen, toen ik hoorde dat hij de Nijhoffprijs had gewonnen. Nu vond ik zijn vertaling van de 'Mythe' volkomen ongrijpbaar, dus ik ging zijn tekst vergelijken met het Frans. Het boek bleek ronduit onder de maat vertaald. Daar moest ik verslag van doen, en dan maar meteen ook van de slordigheden van die andere, eerdere Nijhoffprijs-winnaar, Evert Straat.

Dacht je dat je het beter kon dan zij?

Allicht, en dat was geen kunst ook. Zij leverden broddelwerk, althans in die twee boeken.

Je stuurde je stuk 'Lijsen en Straat, of lezen wat er staat' naar een aantal literaire tijdschriften, maar van Merlyn, De Gids en Tirade kreeg je nul op het rekest. Pas het vierde tijdschrift, Podium, wilde het wel publiceren. Waarom was je zo aanhoudend? Wat was het belang van deze publicatie?

Nul op het rekest alleen wat plaatsing betreft; alle tijdschriften, ook Merlyn, erkenden de ernst van de meeste fouten. Ik hield aan omdat ik het van de gekke vond dat een zo aantoonbaar ondermaatse vertaling van een belangrijk werk als dat van Camus mede met de destijds enige vertaalprijs bekroond werd.

Hoe waren uiteindelijk de reacties? Heeft dat stuk je geen parten gespeeld in je loopbaan als vertaler?

Ach, ik herinner me een instemmende reactie van Abram de Swaan. En de Haagse Post sprong er op in. Die belde de juryleden, die de een na de ander vergoelijkende of ontwijkende antwoorden gaven. Een illustere jury van louter zwaargewichten, van wie er waarschijnlijk niet één mijn rijtje blunders heeft nagelopen. Nadeel van mijn stuk heb ik nooit ondervonden.

Vrijwel tegelijkertijd – vlak na het behalen van je 'kandidaats' filosofie – vroeg je aan Joost Bommeljé of je voor zijn uitgeverij, Erven Bijleveld,

vertalingen mocht maken. Daarmee wilde je voorzien in je levensonderhoud. Is dat niet ongewoon, om halverwege je filosofiestudie te solliciteren als fulltime vertaler?

Ik wilde niet verder gaan met mijn studie, omdat die me veel te abstract was en ik mezelf niet als filosoof werkzaam zag. Ik wilde iets concreets om handen hebben. Naar aanleiding van mijn gesprek met Bommeljé kreeg ik de opdracht om Sartre's studie *Baudelaire* te vertalen, veel te hoog gegrepen eigenlijk. Maar gelukkig had ik goede vrienden die me geholpen hebben het tot een goed einde te brengen.

Maar Bommeljé vertelde je dat het onmogelijk was met vertalen je brood te verdienen. Waarom bleef je er dan toch op gefocust?

Ik was bijna dertig, ik wilde aan het werk. Ik liet me niet afschrikken door die karige verdiensten. Ik kon redelijk bijverdienen door te figureren bij toneel en film. (Ik herinner mij nog dat ik bij de Nederlandse Comedie was te zien in *Spoken in Spaanse kant* en als edelfigurant 'Jááá' mocht roepen in Ionesco's *De honger en de dorst*.) Bovendien vond ik het aantrekkelijk dat een vertaler hoe dan ook zijn eigen baas is, en baas over zijn eigen tijd. Zo vertrok ik op mijn Jawa in de zomer van 1966 met mijn latere vrouw naar Ibiza, met in een koffer mijn typemachine en de benodigde boeken. Voor nog geen 50 gulden huurden we daar een boerenwoninkje op het land met vrij uitzicht op zee. Daar voltooide ik mijn vertaling van *Baudelaire*, en bij terugkeer in oktober leverde ik de tekst in.

Heb je in die tijd dat het vertalen zo slecht betaald werd, nooit met de gedachte gespeeld desnoods copywriter voor een reclamebureau te worden?

Tja, als het me alleen om het geld te doen was geweest... Een jeugdvriend die copywriter was geworden, maakte in twee uur een tekst waarvoor hij 500 gulden betaald kreeg. Dat was precies honderd keer zoveel als ik verdiende met *Baudelaire*. Want ik vertaalde toen 125 woorden per uur, en dat leverde $250 \times 2 \text{ cent} = f 5$ op. Toch heb ik nooit ook maar één moment aan tekstschrijven of zelfs journalistiek gedacht. Daar was ik veel te serieus voor. Ik kon en wilde geen filosoof worden, maar wél hield ik me continu, tot de dag van vandaag, bezig met filosoferende en essayistische auteurs.

Hoe werd je vertaling van *Baudelaire* ontvangen?

Het boek verscheen in Baudelaire's 100e sterfjaar, 1967. Daardoor werd het in bijna alle vooraanstaande bladen gerecenseerd. Mijn vertaling kreeg vrijwel steeds waardering, zodat mijn naam in bescheiden mate gevestigd was.

Ook Kousbroek schreef voor Vrij Nederland – gematigd positief – over je vertaling. Wel tekende hij hierbij aan dat de lezer er altijd bij gebaat zal zijn als de vertaler in een nawoord rekenschap aflegt van zijn bijzondere

kijk op het boek, die hij al vertalend ongetwijfeld verworven heeft. Wat vond je van die opmerking?

Hij overschat de mogelijkheden van de gemiddelde vertaler om een werkelijk gedegen nawoord te schrijven. Ik achtte mijzelf daar niet echt toe in staat. Toch kwam ik onlangs in het exemplaar van mijn *Baudelaire*-vertaling een niet afgerond stuk van mijn hand tegen. Ik was helemaal vergeten dat ik toen aan een zeer kritische beschouwing over het boek was begonnen. Als het niet onvoltooid was gebleven, had ik er Kousbroek op zijn wenken mee kunnen bedienen. Het eindigde met de zin: ‘Tussen Sartre en mij zal het wel nooit meer goed komen.’

Tussen Sartre en jou ging het dus mis, maar tussen jou en het vertalen in ieder geval niet. Wat vond je dan, ondanks de bedroevende beloning voor je werk, zo bijzonder aan het vertalen dat je er toch mee door ging?

Het antwoord is: Gombrowicz. Want in 1965 had ik met een schok van herkenning het werk van de Pool Witold Gombrowicz ontdekt. Twee van zijn vier romans waren toen al vertaald, *Ferdydurke* en *De pornografie*. Vooral de roman *De pornografie* – die overigens net als in Duitsland beter *De verleiding* had kunnen heten – had me meteen bij de lurven: al vanaf het Voorwoord. Daarin zette hij zijn ideeën over jeugd, onrijpheid en het onaffe uiteen, die hij vervolgens in de roman zelf meesterlijk gestalte gaf. Toen ik daarop in een Duitse pocket een keuze uit zijn eerste *Dagboek* las, was ik geheel voor hem gewonnen. Ik werd door zijn luciditeit, zijn moed tot waarheid en zijn meeslepende stijl zó gegrepen dat ik alles op alles zette om zijn vertaler te worden. Nu ken ik geen Pools, maar toen ik hem opzocht in Zuid-Frankrijk stond hij mij toe zijn werk vanuit de Duitse en Franse edities te vertalen. ‘Beter een goede vertaling gebaseerd op het Duits en het Frans dan een slechte uit het Pools,’ zei hij. Dat leidde ertoe dat er van 1967 tot 1972 elk jaar een Gombrowicz-vertaling verscheen. Ik kreeg daar veel erkenning voor en kwam zo in contact met Kooiman en Graftdijk van het tijdschrift SOMA. Voor dat blad stelde ik een omvangrijk slotnummer over Gombrowicz samen. Dat viel in zo goede aarde dat ik bij de oprichting van *De Revisor*, begin 1974, redacteur-secretaris van dat blad werd.

Daar kreeg je een zekere vergoeding voor, zodat je je iets beter kon bedruipen?

Een vaste vergoeding. Bovendien was het Fonds voor de Letteren sinds 1970 lastige literaire vertalingen aanvullend gaan honoreren. En er kwamen ook langs andere wegen inkomsten binnen. Zo werd ik voor de *Volkskrant* recensent vertaalde literatuur, ik redigeerde regelmatig teksten. Kortom, mijn hele carrière door ben ik niet alleen als vertaler actief geweest, maar op vele fronten in de literatuur.

Nog even terug naar Gombrowicz: je vertelde al dat je hem niet hebt vertaald uit het Pools, en toch beschouw je het vertalen van zijn oeuvre als je belangrijkste vertaalprestatie. Hoe verklaar je dat?

Dat is alleen maar te verklaren doordat wat Gombrowicz me op mijn dertigste te zeggen had me bereikte via de Duitse en Franse vertaling van zijn *Dagboek*. Ik had filosofie gestudeerd, ik had filosofie vertaald, nu trof ik een denker die net als ik een kwart-filosoof was, die in zijn *Dagboek* precies die dingen zei die me enorm aanspraken. En zijn stijl was zo doorleefd, zo ‘aanwezig’, dat ik die man wilde vertalen. Ik had dus geen taal gestudeerd, kwam niet vanuit een taal tot vertalen, maar uit behoefte aan zingeving. Daarom ook steekt het *Dagboek*, dat nog in tal van andere opzichten een rijk boek is, voor mij boven zijn verhalen en romans uit, hoewel die er ook mogen zijn.

Behalve van Gombrowicz heb je van nog twee auteurs die in Nederland vrijwel onbekend waren het oeuvre grotendeels vertaald: Ingeborg Bachmann en Robert Menasse. Je zou kunnen zeggen: je hebt ze voor het Nederlandse lezerspubliek ontsloten. Zou je kunnen schetsen hoe je ze ontdekt hebt. Waarom vond je ze zo belangrijk dat je er bij wijze van spreken alles van wilde vertalen?

Bachmann leerde ik kennen in 1983 toen De Revisor mij vroeg enkele kortere teksten van haar te vertalen. Hoewel deze teksten niet tot haar grote werken behoorden, overtuigden ze me qua inhoud en toon zozeer dat ik voor Vrij Nederland twee boeken van haar besprak. Mede op grond van die bespreking werd ik benaderd om haar werk te vertalen.

En hoe kwam je aan Menasse?

Menasse ten slotte had op de laatste dag van zijn verblijf in Amsterdam in de zomer van 1995 bij een bezoek aan de redactie van Vrij Nederland de pocket-uitgave van zijn ‘doorbraak’-roman *Selige Zeiten, brüchige Welt* achtergelaten. Die werd mij aangereikt, en de eerste twintig pagina’s van deze filosofische liefdesroman sleepten me zo mee dat ik het boek als in een roes uitlas. Wat bij mij een grote uitzondering is. Het maakte dat ik ook dit boek beslist wilde vertalen. Ik wendde me daartoe tot Meulenhoff, maar kreeg te horen dat de rechten al bij de Arbeiderspers lagen. Daar moest men intussen niets meer van mij hebben, maar het schijnt dat Martin Ros het fervent voor mij heeft opgenomen. Zo kon ik uiteindelijk toch Menasse’s vertaler worden.

Wat hebben deze drie auteurs gemeen?

Alle drie zijn zowel oorspronkelijk denkende als stilistisch zeer begaafde schrijvers. En ze hebben me alle drie met een van hun werken volkomen gefascineerd. Dat was bij Gombrowicz het *Dagboek*, bij Bachmann de roman *Malina* en bij Menasse de roman *Zalige tijden, breekbare wereld*. Ik ben tot drie keer toe zozeer meegesleept dat ik het geluk heb ‘afgedwongen’ hun vertaler te worden. Alle drie hebben me, dankzij hun uitgevers en vooral ook het Fonds voor de Letteren (of zoals het nu heet: het Nederlands Letterenfonds) voor een aaneengesloten reeks van jaren mooi werk laten doen. Voor alle drie geldt dat het mondjesmaat verkopende auteurs zijn, die

hoge ogen gooien bij de literaire kritiek maar geen enkele seller, laat staan bestseller hebben opgeleverd. En ten slotte heb ik met alle drie direct of indirect intensieve betrekkingen aangeknoopt: met Gombrowicz heb ik gesproken en gecorrespondeerd, en na zijn dood in 1969 tot de dag van vandaag een hartelijke vriendschap opgebouwd met zijn gezellin en mijn leeftijdgenote Rita. Dat is al net zo met de twee jaar jongere zus Isolde van de in 1973 overleden Ingeborg Bachmann. En met Robert Menasse, die twintig jaar jonger is dan ik, ben ik sinds 1995 stevig bevriend geraakt.

Je staat bij vriend en vijand bekend om je strijdbaarheid. Deze strijdbaarheid heeft verreweg het meeste stof doen opwaaien in verband met wat wel de Nijhoffprijs-affaire wordt genoemd. Je schrijft in je dankwoord bij het aanvaarden van de Vertaalprijs van het Letterenfonds: ‘Toen in 1976, maar ook in 1977 de Nijhoffprijs wegens “onvoldoende” kwaliteit niet werd toegekend, voelde ik me geroepen een protest te organiseren.’ Ik herinner me dat het speelde rond de vertaling van Thomas Manns *Der Zauberberg* door Pé Hawinkels. Was jij niet een van degenen die vonden dat hij de Nijhoffprijs verdiende?

O nee, dat heb ik nooit beweerd. Geen van de ‘protestanten’ is op de stoel van de jury gaan zitten. Het ging er alleen maar om dat de jury, waaronder drie recentelijk bekroonde collega-vertalers, tot tweemaal toe *geen enkele* literaire vertaler die prijs waardig achtte – terwijl het statuut nota bene voorschreef dat er ‘jaarlijks’ een vertaler moest worden bekroond.

Je zegt dat jij het protest organiseerde. Ging het in eerste instantie alleen van jou uit, of waren er meer die de barricades opgingen?

Er was van meet af aan een vijftal, waaronder Cora Polet en Gerrit Komrij, die dit met elkaar hebben opgezet.

Waarom juist jij? Was je dan niet tevreden dat de prijs niet werd toegekend wegens gebrek aan kwaliteit? Je had ruim tien jaar eerder toch juist geprotesteerd tegen de toekenning van de Nijhoffprijs aan vertalers die in jouw ogen vertalingen hadden gemaakt van onvoldoende kwaliteit?

Nu haal je twee dingen door elkaar. Natuurlijk moet er geen vertaler bekroond worden die ‘onvoldoende kwaliteit’ levert. Maar je gaat me toch niet vertellen dat vertalers als Jenny Tuin en Frans van Dooren, die de prijs later wel hebben gekregen, toen niet al voortreffelijk werk hadden geleverd. Je lijkt er vanuit te gaan dat de jury wel gelijk zal hebben gehad – maar ze hebben niet lang genoeg doorgezocht.

Hawinkels was een vertaler die zich in het vertalersdebat poneerde als ‘de tweede auteur’. Hij schrok er niet voor terug in de vertaalde tekst opmerkingen te plaatsen die niet in de brontekst stonden. Hij kent de vertaler een grote dichtelijke vrijheid toe. Ben je het daarmee eens? Kun je met Hawinkels in je achterhoofd iets over je eigen vertaalopvattingen

vertellen? Vind je creatief vermogen een belangrijke hoedanigheid voor een vertaler?

Ja, Hawinkels heeft zich in de dialoog soms te grote vrijheden gepermitteerd. En hij heeft zich in de veel minder opvallende, samengestelde zinnen uiterst consciëntieus tot in de kleinste nuances aan de tekst gehouden. Dit terzijde. Maar ik ben al blij dat je het woord ‘vertaalopvatting’ gebruikt in plaats van ‘strategie’, want die houd ik er niet op na. ‘Creatief vermogen’ is natuurlijk vereist, maar wat men – eigenlijk misplaatst – onder ‘creatief vertalen’ verstaat, wijs ik af. Ik vertaal wat er staat, niks overslaan, niks vervlakken, zo nauwgezet mogelijk. Maar daar waar dat niet volstaat – heel vaak natuurlijk – maak ik een goede Nederlandse zin.

Overigens heb je niet alleen in de Nijhoffaffaire een lans gebroken voor de ‘gewone’ vertaler, maar je ook altijd sterk gemaakt om de belangen van de vertalers tegenover uitgevers te verdedigen. Is dat stelling nemen tegen de uitgevers echt nodig? Kun je een of twee voorbeelden geven van wat je daarmee bereikt hebt?

Alles wat er in de loop der jaren voor de vertalers bereikt is, met name de koppeling van werkbeurs door het Fonds aan het betalen van een minimum-honorarium door de uitgevers, is bevochten op de uitgevers. Daar heb ik indertijd mijn steentje aan bijgedragen. Ik kan je twee voorbeelden geven waarbij ik *niets* bereikt heb: Bommeljé jr. – de zoon van – had in de herdruk uit 1999 van mijn *Baudelaire*-vertaling een hele reeks eigenzinnige ingrepen verricht, waaronder één werkelijk ten hemel schreiende. Maar toch heb ik hem via de advocaat van de VvL niet veroordeeld kunnen krijgen. En al mijn pogingen om bij de Arbeiderspers, waarvoor ik sinds 1995 twaalf boeken van Nietzsche, de familie Mann en Robert Menasse had vertaald, ook maar iets meer betaald te krijgen, stuitten op een veto. Je zult zo’n kleine vijftig jaar vertalen en geen cent méér krijgen dan welke beginnende vertaler voor welk literair boek ook. Zoiets is toch ongehoord! Een succesje: toen uitgeverij Boom in 2005 op zeg maar gerust ‘valse’ gronden haar filosofie-vertalers had overgehaald toestemming te geven voor gratis opname van een zogenaamd ‘fragment’ in de door Kruidvat uitgebrachte filosofiebox, heb ik net als indertijd bij de Nijhoff-rel stennis gemaakt en opnieuw de kunstpagina van NRC Handelsblad gehaald. Van mijn hand was bijv. de complete vertaling van Sloterdijks *Regels voor het mensenpark* (30 boekpagina’s) opgenomen. Boom is achteraf tot een fatsoenlijke honorering overgegaan.

Aan welke eisen is nog niet voldaan door de uitgevers?

‘Eisen’ hebben we niet te stellen, maar neem nu de naamsvermelding. Zelfs op paginagrote advertenties in bladen als Vrij Nederland en De Groene wordt de naam van de vertaler niet vermeld, zelfs niet als het een bekroonde oeuvre-vertaler is. Ik ben ervan overtuigd dat een loyale naamsvermelding door de uitgever de literair vertaler allang zijn verdiende status had gegeven. Als het dan niet mogelijk schijnt te zijn de honorering met meer dan 0,1 cent per woord te verhogen, dan zou het een

voor de hand liggend gebaar zijn de vertaler een 'naam' te geven. Maar dat gebeurt niet, omdat de advertentie-afdeling bij dit soort zaken nog steeds de dienst lijkt uit te maken.

Al met al ben je dus niet erg tevreden over het uitgeversgilde?

Nee, niet echt. Zeker, de meeste literaire uitgeverijen gaan met hun vertalers vriendschappelijk om, maar als je een uitgever vraagt zijn waardering concreet te maken in de vorm van een betere honorering of door zich in te zetten voor de naamsbekendheid van zijn vertalers... Natuurlijk, de schrijver is het beste paard van stal, en geen vertaler die zich daar niet in terechte bescheidenheid bewust van is. Maar uitgevers staan, net als vertalers, in dienst van de schrijvers. Beiden zijn daarin gelijkwaardig. Daarom blijft mijn devies:

Vertaalde literatuur is een geestelijk product dat in volkomen gelijkwaardigheid tussen uitgever en vertaler tot stand dient te komen.